

III раздобље пољске средњовековне књижевности (XV и почетак XVI века)

У XV век Пољска је ушла већ под владавином Владислава Јагјела, оснивача нове династије – као пољско-литванска персонална унија. Краковска академија, запостављена за краткотрајне владавине Анжујаца, обновљена је 1400. и у спомен на свога обновитеља данас носи име Јагјелонског универзитета. Био је то подстицај својеврсној интелектуалној револуцији у XV веку која је водила првим манифестацијама хуманизма.

Библиокомуникација у XV в. доживела је дотад највећи замах. Рукописна књига умножавала се у све бројнијим скрипторијумима – манастирским, дворским, али и градским. Настале су у градовима и праве занатске радионице које су производиле рукописне књиге, па тако и професионални писари („катедралис“), илуминатори, књиговесци... У другој половини века појавила се штампана књига – најпре из иностранства, а у последњој четврти века и у самој Пољској.

Први штампар у Пољској био је Немац Каспер Штраубе, који је основао штампарију у Кракову (1473–1477). Швајполт Фјол, такође Немац, 90-их година XV в. штампао је у Кракову ћирилске књиге, али му је рад убрзо забрањен. Штампарство је пак свој пуни процват доживело у XVI веку.

У таквим условима пољски језик доживљава постепену еманципацију и приметно му се шири оптицај – на сферу писмене комуникације. Јављају се прва лексикографска дела, па и прве учене расправе о пољском језику.

Први латинско-пољски речник, тзв. *Wokabularz trydencki* („Тридентски вокабулар“) настао је око 1424. Рађен је за Александра Мазовјецког, када је овај с положаја ректора Краковске академије прелазео на дужност тридентског бискупа (Тренто, сев. Италија). У питању је лексика из области права, друштвеног живота и материјалне културе.

Век развоја пољске лексикографије био је XVI...

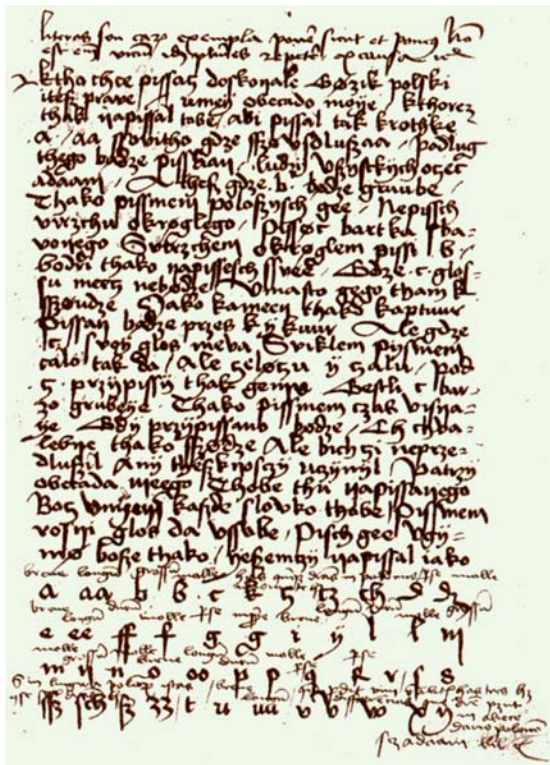
Први покушај стварања нове пољске ортографске норме било је дело без наслова, познато као *Obiecado* (=abecadło=абечеда) или *Трактат о пољском правопису* Јакуба Паркошовица (Jakub Parkoszowic / Parkosz, † после 1452).

Јакуб Паркошовиц, најпре ђак, па доктор и напоследку ректор Краковске академије, истовремено каноник краковске капитуле, оставио је за собом само то једно дело. Имајући за узор трактат о чешком језику Јана Хуса и његову велику правописну реформу, Паркошовиц је у латинском трактату изложио драгоцени опис пољског језика XV века и предложио адаптацију латинице (обележавање дужине самогласника, мекоће сугласника, назала...). Његова пропозиција никад није усвојена.

На крају трактата придодата је мнемотехничка песма на пољском језику која почиње стиховима:

Kto chce pisać doskonałe
język polski i też prawie,
umieję obiecado moje,
ktoreśm tak popisał tobie...

Ко хоће да пише одлично
пољски језик и једнако исправно,
нека знаде абечеду моју,
коју, ето, ја написах теби...

Песма – препис из 1460–1470.

Књижевност XV века

И даље су присутни жанрови који су карактерисали књижевност претходних векова, али је број сачуваних текстова сада знатно већи, поготову оних на пољском језику.

Религиозна поезија

1. Легенда о св. Алексију

Реч је о делу приповести у стиху која спада у круг хагиографске књижевности, али не и у „официјелна“ житија. То је једина сачувана пољска верзија о животу св. Алексија, познатог на Истоку као св. Алексија Божјег Човека.

Из 1454. потиче запис текста у једном латинском кодексу – под насловом: *Vita Sancti Alexy rikmice* [!]. Текст није целовит: приповедање се изненада прекида на пола стиха. Сачувано је 240 комплетних стихова и део 241: „A gdy to osięc...”

Стихови су реченичног типа (углавном осмерац, али дужина варира од 4 до 15 слогова), рима је најчешће парна. У односу на канонску верзију житија св. Алексија, пољски текст битно се разликује. Т. Михаловска тврди да текст представља запис из усменог оптицаја (жонглерска рецитација), што би говорило о његовој великој популарности.

Једна од канонских верзија житија св. Алексија доступна је преко:
http://www.spc.rs/sr/sveti_aleksije_chovek_bozhji

У пољском тексту Алексијеви родитељи су Еуфамијан и Аглијас, али, за разлику од „канонског“ и других извора, и жена има име – Фамијана (име настало деформацијом очевог).

Тематско-мотивске специфичности пољског текста у односу на канон:

- завет телесне чистоте Алексија и Фамијане на расанку;
- мотив мраза као разлога за заступништво Богородице;
- чудеса: звона звоне сама од себе; дете (анђео) помаже да се пронађе тело;
- тајанствени лист папира из руку мрвог Алексија успева да извади жена (не цар и папа)...

Неки од ових елемената фолклорног су порекла, а откривају занимљиву сродност с источнословенском фолклорном традицијом.

2. Жал самртника – *Skarga umierającego*

Жал самртника спада у поучне песничке текстове из круга *temento mori*. Песма је позната у два записа: *Плоцком* (1463) и *Вроцлавском* (1461–1470). У питању је по свој прилици превод-прерада чешке песме *O rozdělení dušy z tělem* (после 1422). Песма је строфична и структурирана као абecedаријум (састоји се од 23 строфе).

Садржај: човек на самрти жали се на свој неуспешан живот, плаши се казне, моли Бога за милост, што су мотиви изузетно популарни у средњем веку.

- *Плоцки запис* је песма од 22 строфе (недостаје строфа S), која је реконструисана по једној каснијој редакцији.
- *Вроцлавски запис* има облик сценског дела – текст је подељен на улоге, дијалогског је карактера, а уметнуте су и дидаскалије.

3. Душа из тела излетела

Песми *Жал самртника* према *Вроцлавском запису* додата је кратка песма *Dusza z ciała wyleciała*. Ова је песма дијалогска и говори о души која напушта тело. Позната је из касније фолклорне традиције; могуће је да се „спустила“ у фолклор из често извођеног поучног сценског играказа.

Dusza z ciała wyleciała,
Na zielone łące stała.
Stawszy, silno, barzo rzewno zapłekała.
K nie przyszedł Święty Piotr a rzeknęcy:
Czemu, duszo, rzewno płaczesz?
Ona rzekła:
Nie wola mi rzewno płakać,
A ja nie wiem, kam sie podzieć.
Rzekł święty Piotr je:
Podzi, duszo moje miła!

Powiedę cie do rejskiego,
Do krolestwe niebieskiego.

[...].

4. *De Morte prologus (Dialog mistrza Polikarpa ze Śmiercią)*

Разговор меистра Поликарпа са Смрћу је песнички текст од готово 500 стихова (80% осмерци) – записан је око 1463. у рукопису из библиотеке богословије у Плоцку који је нестао у 2. св. рату. У питању је *најдужа* позната пољска средњовековна песма. Ослања се на латинско прозно дело из XIV века – врло слободно и креативно.

У песми се излажу основне идеје хришћанске есхатологије:

- универзалност смрти;
- једнакост свих људи у суочавању с њом, од папе до просјака;
- пролазност и пропадљивост земаљских добара.

Разговор меистра Поликарпа са Смрћу јесте и друштвена сатира. Извргава руглу различите сталеже, нарочито свештенство. Комика ликова, њиховог понашања и исказа спада у главне књижевне вредности. У *Плоцком запису* недостаје завршетак, али познат је захваљујући каснијим руским преводима.

Снажна је веза *Разговора* са средњовековном иконографијом смрти, посебно тзв. плесом смрти (мртвачко коло).

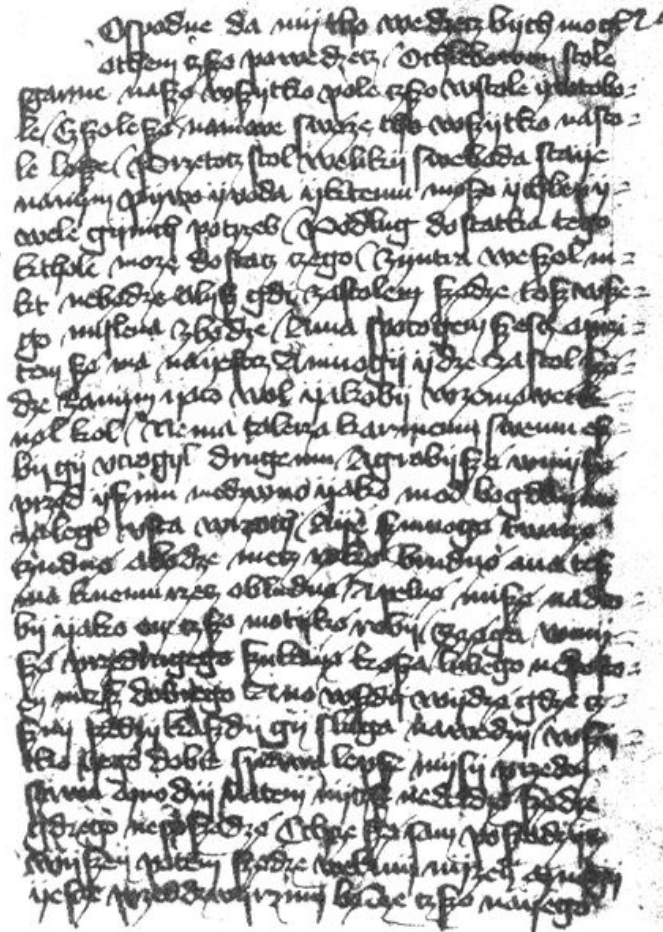
Световна поезија

1. Слота: *О гозбеном столу*

И ово дело пронашао је Александар Брикнер у Императорској јавној библиотеци у Петрограду и објавио га 1891.

Историја рукописа. Текст песме пронађен је у кодексу насталом 1413–1415, који је био власништво библиотеке бенедиктинаца у Сјећехову – на стр. 206–207. Рукопис је 20-их година XX века враћен у Пољску и предат варшавској Народној библиотеци, али је, као и остало непроцењиво благо, изгорео 1944. за време Варшавског устанка.

Изглед рукописа сачуван је захваљујући фотокопијама које је кратко време пред рат наручио филолог С. Вртел-Вјерчињски.

Ślota: *O chlebowym stole*

Личност аутора. За разлику од већине текстова средњег века, ова поема садржи име аутора (стихови 111–114):

Też, miły Gospodnie mój,
Ślota, grzeszny sługa twój,
Prosi za to twej miłości,
Udziel nam wszem swej radości.

Amen.

Према неким утемељеним претпоставкама, аутор је извесни Пшецлав Слота из Гославица (Przeclaw Słota z Gosławic, † пре 1420). Припадао је ситном племству (шљахти) и почео је каријеру на двору великаша – потпехарника краковског Томека из Венглешина, касније градског старешине у Познању и великопољског подстаросте. Ово је битан детаљ, јер је живео на великашком двору – што и јесте контекст његовог дела: гозбени обичаји; дворски ритуал; бонтон...

Текст. Слотина поема припада поучној – паренетичкој – књижевности: даје савете како се треба понашати у одговарајућем друштвеном контексту – за столом. У питању је кодификација понашања за столом према великашком дворском обичају. Често се зато контрастирају „висока“ и „ниска“ култура за столом. То не значи, како се некад тумачило ово дело, да пољски „високи“ ритуал конзумирања хране тада још није постојао, напротив. Реч је *контрасту* о књижевном поступку.

Само дело има бројне пандане у западним књижевностима тога времена, нарочито немачкој. Ипак, није реч ни о преводу, ни о преради.

Структура:

- похвала столу и јелу;
- уопштено размишљање о томе да гозба допушта да се забораве човекове свакодневне бриге и несигурна будућност;
- општа правила дворског понашања за столом;
- правила заузимања места за столом;
- супротстављање “светског” (отменог) понашања “домаћем, кућном” (простом);
- правило прања руку пре оброка;
- норме гозбеног понашања госпи и господични;
- правила понашања витеза и штитоноше према “врлој госпи” за столом;
- похвала “врлој госпи”;
- принципи конверзације за гозбеним столом и
- похвала женском лицу.

Т. Михаловска претпоставља да је поема била намењена мелорецитацији, и то – за гозбеним столом...

2. Галкина *Песма о Виклифу*

Јенджеј Галка из Допчина (Jędrzej Gałka z Dobczyna) био је претеча реформатских токова у Пољској и противник папства. О њему се релативно мало зна. 1420. уписао се на Краковску академију, а 1425. постао магистар. До 1449. био је професор Краковске академије. Био је присталица Хусових идеја, а за њега је нарочито откриће био Џон Виклиф (полонизована верзија имена Јан Виклеф), теолог и филозоф (реалиста) из XIV в., професор Оксфордског универзитета и – јеретик. Кад се сазнало да је Галка такође реалиста (на номиналистичкој Краковској академији) и, нарочито, присталица Хуса па, преко њега, Виклифа, прогнан је у манастир; касније је побегао у емиграцију.

Његови списи (нарочито исписи из Виклифових дела) постали су плен инквизиције.

Галкина *Pieśń o Wicklefie* – похвала Џону Виклифу и његовом учењу – настала је око 1449, али је позната из сто година млађег рукописа (налепница у корицама једног рукописа, пронађена у Немачкој).

Галка је врло оштар, изразито полемички расположен, али и занимљив песник. Његова је песма писана у строфама од по 5 стихова (квинтили) са схемом римовања најчешће *aabbb*. Галка у полемичком жару не бира речи: папа је, по њему, „антихрист“, (римски, католички) свештеници су „попови“, а њихова проповед – „лаж“.

Последње 2 строфе *Песме о Виклифу* гласе:

Prawda rzecz Krystowa,
Łeż Antykrystowa;
Prawdę popi tają,
Iże się jej lękają,
Łeż pospolstwu bają.

Истина је ствар Христова,
Лаж Антихристова;
Истину попови таје,
Јер је се боје,
Лаж народу казују.

Kryste, przez twe rany,
Racz nam dać kapłany,
Jiż by prawdę wiedli,

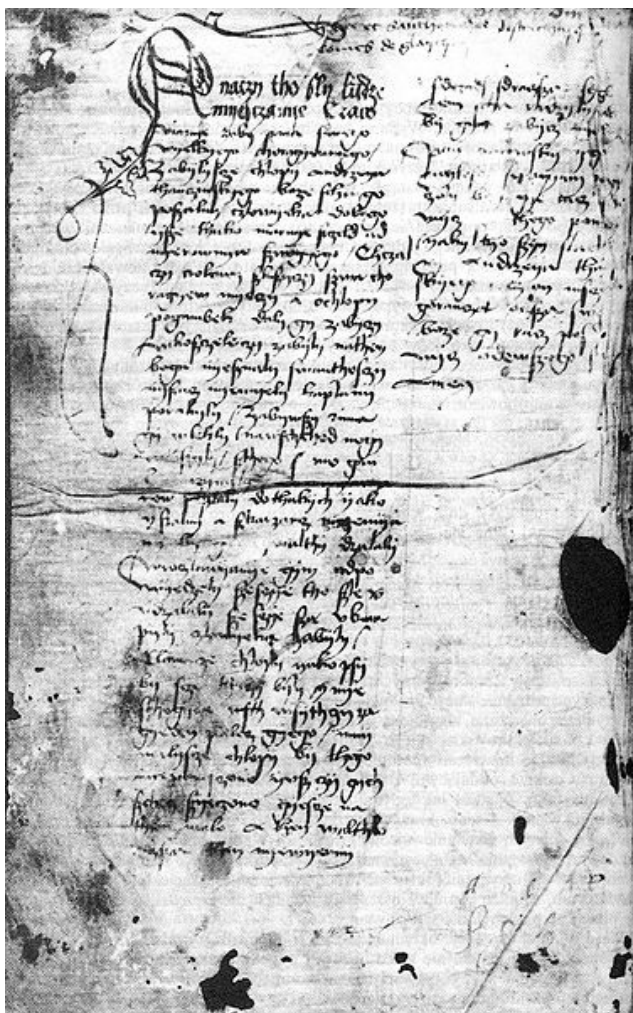
Христе, тако ти рана твојих,
Смилуј нам се и дај нам свештенике
Који би истину знали

Antykrysta pogrzebli,
Nas k tobie przywiedli.

Антихриста покопали,
Нас теби привели

3. Песма о убиству Анджеја Тенчињског

Ова анонимна песма говори о историјским догађајима из 1461–1462. Песма је забележена на слободној страници једног историјског кодекса који је припадао полихистору Јану Длугошу.

Pieśń o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego

Песма је очигледно настала у племићкој средини и представља осуду краковских грађана. Анонимни аутор не крије задовољство због освете која је снашла грађане Кракова.

...А све је почело кад је брат краковског каштелана Јана Тенчињског, Анджеј, незадовољан пруженим услугама поправке оклопа, ошамарио кујунцију Клеменса... Грађани краковски, гневни због понижења познатог мајстора, јурили су по граду Тенчињског, нашли га и – убили... Ствар је добила судски епилог: осуђено је 9 потпуно невиних градских већника Кракова на смрт (од тога је 6 стварно погубљено), а град оглобљен са астрономских 80.000 гривни.

Почетак песме пун је гнева због смрти „доброг“ човека:

A jacy to źli ludzie mieszczanie krakowianie,	Како су то лоши људи грађани Краковљани,
Żeby pana swego, wielkiego chorągiewnego,	Кад се господара свога, заповедника коњице,
Zabiliście, chłopi, Andrzeja Tęczyńskiego!	Убили сет, сељаци, Анджеја Тенчињског!
Boże się go pożałuj, człowieka dobrego,	Сажали се, Боже, на доброга човека
I że tako marnie szczedł od nierownia swojego!	Што је тако бедно скончао од себи неједнака!

4. *Лукави ли су кметови властеоски (Chytrze bydłą z pany kmiencie...)*

Ова песма позната је и под насловом који су јој дали издавачи у XIX в.: *Сатира о лењим сељацима (Satyra na leniwych chłopów)*. Реч је о тексту из круга *de statu hominum* (о сталезима), где се по средњовековном обичају користи топос сељака као дивљака, ружног, прљавог, лажљивога...

Песма је записана вероватно око 1483, када је можда и настала. У питању је заправо упозорење на лукавство феудално зависног сељака који не воли да кулучи.

На пример:

Gdy pan przydzie, dobrze orze,

Gdy odydzie, jako gorze...

(Кад властелин дође, оре добро,

Кад оде, горе бити не може...)

5. Тзв. *Простонародна песма (Песма о браку) – Cantilena vulgaris (Wiersz o małżeństwie)*

Запис *народне* песме у збирци латинских проповеди Пјотра из Милославја (Piotr z Miłosławia) потиче вероватно из половине XV века. Пронашао га је и објавио опет Александар Брикнер.

Nie wybieraj, junochu, oczyma,
Ale słuchaj sichyma uszyna.
Przeradzi cie, junochu, kowanie,
A i ono liczka wychowanie.
Kaźdać panna po licu rumiena,
Ale patrzaj być była domowa.

Не бирај, момче, очима,
Него пажљиво слушај ушима.
Превариће те, момче, накит,
А и оно лица неговање.
Свака ти је госпођица у лицу румена,
Али пази да ти буде кућаница.

Песма представља аутентични фолклор, можда из племићког круга, и испевана у **несиметричном десетерцу**, што је засад један од најстаријих записа овог метричког обрасца у словенском свету.

Проза

1. Библија краљице Зофије

Реч је о најстаријем преводу Старог Завета на пољски језик. Превод је завршен 1453–1455. по наруџбини друге жене Владислава Јагјела – Зофије (Софије) Холшанске. Овај рукопис није довршен, а илуминација је рађена још у XVI в. Од XVIII в. чувао се у калвинистичком колегијуму у Шарошпатаку у Мађарској, па се зато споменик звао и *Шарошпатачка Библија*. Од 185 листова колико је сачувано до II светског рата данас их има свега неколико.

Један од сачуваних листова Библије краљице Зофије

2. Гњезњанске проповеди (*Kazania gnieźnieńskie*)

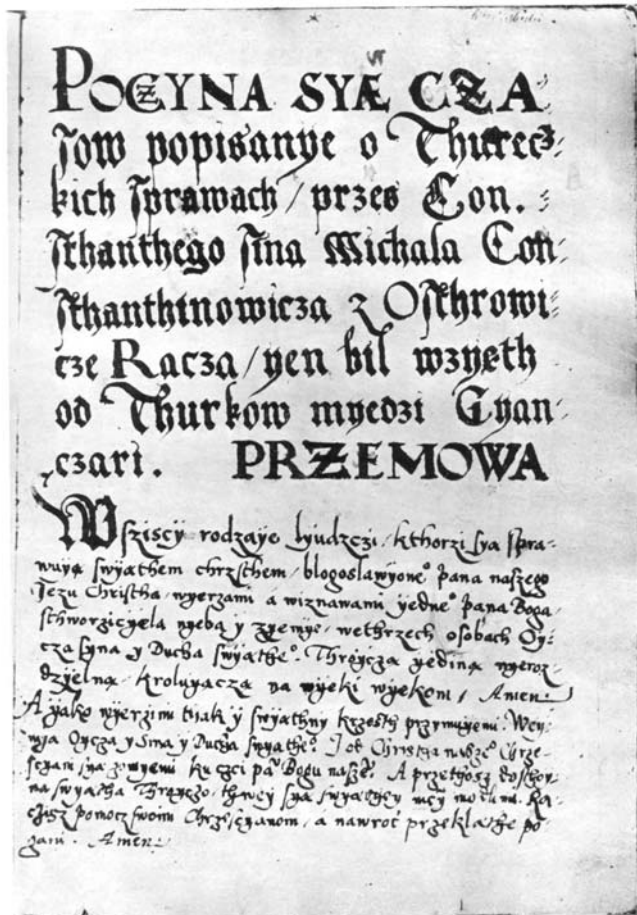
За аутора хомилетичке збирке *Гњезњанске проповеди* сматра се Лукаш из Великог Козмина (око 1370 – око 1412), теолог, професор и ректор Краковске академије, који је студирао у Прагу. *Проповеди* су по свој прилици настале око 1410. године. Реч је о збирци од 10 пољских и 95 латинских проповеди.

Од пољских проповеди неке су преводи латинских предложака, а неке слободне прераде и компилације. Уз латинске проповеди постоје глосе на пољском језику, па се претпоставља да су и оне казиване на пољском.

3. Световна проза

За ову прилику спомињемо само историографско-географско дело које не спада у пољску, већ у српску књижевност. То су *Јаничарове успомене или Турска хроника* Константина Михаиловића из Островице. Спис је настао 1499. или 1500. године и познат је у рукописној традицији на пољском (14) и чешком језику (4).

Најстарији сачувани рукопис је тзв. Рукопис Чешког музеја (на чешком), а најстарији пољски – тзв. Рукопис Замојских. Спомињан је (али без веродостојног доказа) ћирилички рукопис овог дела.

Рамієтніки јанчара czyli Kronika turecka – почетак тзв. Рукописа Замојских

Дело је у мањој мери историографско, а у већој – меморандум, политички спис о турској опасности, намењен по свој прилици пољ. краљу Јану Олбрахту и његовом рођеном брату – Владиславу, угарском краљу.

1. део списка (гл. 1-8) посвећен је религији и обичајима Турака,
2. део (гл. 9-35) – српско-турским односима,
3. део (36-48) – политичкој и војној организацији Османлија.

Последња (49) глава позива хришћанске владаре – браћу Јана Олбрахта и Владислава – да спасу Европу од смртне опасности.

Личност писца је веома занимљива: Србин који је учествовао, поред осталог, у турском освајању Цариграда 1453, а касније одведен у јаничарску војску у којој је напредовао до команданта тврђаве у Босни; заробљен од угарске војске, поново се нашао у хришћанском свету... За њега се претпоставља да је могао наћи уточиште у тада моћној пољској држави Казимира Јагјелонца. Претпоставке о језику оригинала различите су. Јан Лос, а за њим и Ђ. Живановић, сматрали су да је Константин писао на пољском... Константинов спис у српском преводу доступан је на сервису Растко-Пољска: <http://www.rastko.rs/rastko-pl/index.php>

4. Јан Длугош (Jan Długosz, 1415–1480; Ioannes Dlugossius, Longinus)

Јан Длугош последњи је велики пољски писац који је писао на латинском језику. Рођен је у племићкој породици. Као заслужни учесник Грунвалдске битке 1410, његов отац, такође по имену Јан, добио је чин старосте. Јан Длугош Млађи студирао је три године на Краковској академији, али је, по свему судећи, није завршио. Био је на двору краковског бискупа Збигњева Олесњицког, а после бискупове смрти, служио је непосредно краљу Казимиру Јагјелонцу, поред осталог и као дипломата. Од 1467. био је учитељ краљевих синова. Припадао је духовном сталежу. Пред смрт постао је лавовски бискуп. У пољској култури остао је упамћен као „отац пољске историографије“, али заслужан је и као географ, али и као први пољски хералдичар.

Његово је главно, животно дело *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae...* (*Анали или хроника славне Краљевине Пољске*) у 12 књига – од најстаријих времена до 1480. Дело је дуго настајало, а његов писац умро је само неколико месеци пошто га је привео крају.

Историјска, али често и књижевна вредност *Анала* састоји се нарочито у описима догађаја из XV в. (нпр. Грунвалдска битка о којој је слушао из прве руке – од оца). Длугошу су били доступни различити извори, пре свега они у краљевској канцеларији, али и бројни други који се нису сачували до данас, те су тако његови

Анали спасли од потпуног заборава и документовали постојање једног броја изгубљених књижевних дела.

Дугошеви *Анали* спадају међу најмонументалније историје позног средњег века у Европи, а у пољској историографији и данас се у понечему сматрају веродостојним извором. Назив „оца пољске историографије“ добио је због критичког процењивања историјских података и настојања да се дође до објективне истине.

На почетку *Анала* налази се одељак „Chorographia Regni Poloniae“, јединствени документ који пружа детаљан географски опис пољских земаља, посебно њихове хидрографије. За познавање словенских народа, међутим, најзначајнији део увода у *Анале* јесте опис паганског пантеона у који су веровали Пољаци пре примања хришћанства, те је тако његово дело у понечему још и данас извор за ову тему.

Анали, као и остала – не малобројна – дела Јана Дугоша, сврставају овога пољског латинисту у ред зачетника *хуманизма*.

Дугошева кућа у Кракову

ЗАКЉУЧАК

Средњи век, који покрива готово пола миленијума у развоју пољског народа, заокружена је епоха у пољској култури и књижевности. Током овог времена завршен је сложени процес еманципације и придруживања Пољака кругу културних народа Европе.